

ŽIVOT I OBIČAJI U NEKADAŠNJOJ JEVREJSKOJ MAHALI

Ovim beleškama želimo da evociramo i sačuvamo od zaborava život jednog sveta koga danas više nema, sveta koji je vekovima davao specifično obeležje jednom kraju Beograda, potpuno različitom od drugih delova grada toga doba. I da ostavimo zabeležene ritualne i folklorne običaje koji vode poreklo od dveju civilizacija: jedne autohtone, jevrejske, i druge iz nekadašnje španske postojbine, običaje donete kao kulturna baština. Ovo činimo tim pre što je ostao neobično mali broj živih svedoka koji su taj svet i njihov život poznavali. Jer, posle prvog svetskog rata jevrejska Mahala gubi svoj karakter isključivo sefardskog kraja. A za vreme drugog svetskog rata njeni jevrejski stanovnici su skoro svi uništeni kao žrtve nacističkog genocida.

I

Oduvek su beogradski Sefardi, po nekom nepisanom redu, bili podeljeni u dve grupe: na one imućnije (među ovima je bilo i bogatih) koji su stanovali *gore* u čaršiji, van Mahale: „los de arriba”, i na siromašniji svet koji je živeo *dole* u Mahali, na Jaliiji: „los de abajo.” Mi ćemo u ovom pregledu govoriti o ovoj drugoj skupini, o njenom životu i običajima, radostima i mukama, njenom čuvanju vekovnih tradicija. Među ovim ljudima bilo je dosta njih koji su bez teškoća sastavljali kraj s krajem; ali je veliki broj njihov bio mali čovek što živi od danas do sutra; ili pak oni koji su, služeći i nadničeći za zlehudu platu, tavorili u očekivanju da im deca (a njih je uvek bilo dosta) stanu na noge. Ova su obično služila kao šegrta ili kalfe, ženska deca kao služinčad u porodicama onih „gore”, i tako ponešto doprinosila olakšanju domaćeg budžeta. Po zanimanju taj svet u Mahali bio je vrlo različit. Bilo je tu pijaćara, sitnih trgovaca, koji su prodavali rashodovani tekstil i sit-

nice, a poneki i žensku obuću izišlu iz mode, robu koju su im gro-
sisti iz čaršije davali jeftino. Zatim ajari: kompanije od četvorice-
petorice koji su otkupljivali robu izlaganu licitaciji, te bi je posle
prodavali na pijaci. „Samsari” su za račun izvoznika na Savi ku-
povali sirove jagnjeće i jareće kože, i sušili ih na tavanu šupa po
dvorištima mahalskim. Starinari čiji su dućani bili na Batal-dža-
miji, tj. prodavci starog odela i nameštaja. Posao prljav i nehigi-
jenski, ali dosta unosan. Veliki broj mladih služio je u tadašnjoj
čaršiji kod Starog telegrafa (Sremska ulica i Zeleni venac), u Va-
sinoj ulici i na Zereku. Bilo je i nekoliko carinskih posrednika —
špeditera, dobrih poznavalaca zamršenih propisa pri carinjenju
(dumruku). Zatim zanatlije: obućari — „krpe”, mali krojači i kro-
jačice belog rublja, limari, poneki farbar, štamparski radnik i ti-
pograf; burekdžije koji su ujutru prodavali po radnjama sefardske
specijalitete (pogačice sa sirom i kajmakom, *burekitas* sa sirom i
spanaćem, *lekah-patišpan*), jedan čevabdžija, dve kafedžije, dva
fijakerista i kočijaša sa špediterskim kolima. A bilo je ljudi bez
određenog zanimanja *rinčiperos* — „Luftmenschen”. Nemoćni i bo-
lesni, oni su životarili od darežljivosti Jevrejske opštine i dobro-
tvornih društava (Žensko društvo, Udruženje za pomaganje siro-
tinje — „Anije air”, *Oneg šabat** koje je docnije imalo i Dom za
starce i starice) pa i od oba hrama. Veliki trgovci Sefardi primali
bi petkom posete ove sirotinje koju su darivali novcem za „do-
ček šabata”. I najzad treba tu još dodati: sveštenike, učitelje, crkve-
njake, opštinsko osoblje, čuvare (*šomerim*) i nadzornike, svet koji
se obavezno skupljao u sinagogama i *Tikun hacotu*** (čitaonici, vrsti
ješive) i obrazovao potreban minjan od desetorice bez kojih se ne
može održati služba u hramu.

Sav taj svet živeo je u svojim domovima skromno i povu-
čeno. Pa ipak, ako se i skomračilo ne može se reći da se glado-
valo, ako se nije odevalo luksuzno, nije bilo odrpanih i u traljama.
U tom siromaštvu, u toj mucu sastavljanja oba kraja, bilo je neke
vere i optimizma da će doći bolji dani. Za to su nalazili podršku
i ohrabrenja u striktnom ispunjavanju verskih propisa Tore, u ču-
vanju subote i velikih praznika. Pa i u rezigniranom očekivanju
da će se njihova deca penjati na lestvicama društvenim, na ko-
jima su oni, njihovi roditelji, zbog teških uslova i nespremnosti
za život, bili zaustavljeni. Docnijih godina taj optimizam zasnivao
se na većim mogućnostima za zaradu i intenzivnijem školovanju
njihove dece po srednjim i stručnim školama, pa i na fakultetima.
I te nade nisu omanule. Iz jevrejske Mahale izišao je veći broj
samostalnih trgovaca, zatim advokata, inženjera, lekara, a mnogi
su u privatnoj pa i u državnoj službi zauzeli ugledne položaje.

Stanbene prilike u Mahali bile su daleko od zahteva higijene
i konfora. Blizu Dunava, Mahala je nekoliko puta, za vreme veli-

* *Oneg šabat* (hebr.) = poštovanje (proslavljanje) subote.

** *Tikun hacot* (hebr.) = „Red ponoćne službe”; prostorija u kojoj se
ta služba održava.

kih poplava, bila pod vodom koja je dopirala skoro do Dušanove ulice. Poplave su ostavljale vidne tragove na starim i rabatnim mahalskim kućama. U tesnim i krivim ulicama i sokacima bez prolaza popločanim turskom kaldrmom, osvetljeni retkim petrolejskim fenjerima, kuće su bile zidane još za tursko vreme. To su bile bondručare i od naboja, mnoge iskrivljene i naherene. Kroz razdešena čerčiva zavijala je zimi košava, a krovovi pokriveni turskom ćeramidom, zarasli u mahovinu, prokišnjavali su. Za vreme pljuskova i kad se topio sneg, nije bila retkost videti lavore na krevetima, kako u njih kaplje kiša. Fasade su zalud čekale kre-

Dve tipične zgrade iz jevrejske mahale

čenja i popravke, zidovi — oblepljeni blatom i slamom — često su u visini čoveka otrbušatili kao trudnice pred porođaj. Bilo je pravo čudo kako se mnoge od tih kuća sklone padu nisu skljkale i srušile. A bilo ih je većinom vlažnih, čemu su ne malo doprinele čistunice-domaćice brižljivo perući iskrivljeni i crvotočni patos mlazevima vode, dok su mnoge tavanice od dasaka bile pocrnele i počadavele. Najveći broj kuća bio je prizemljuša — za moga vremena ne pamtim da je i jedna nova stanbena zgrada podignuta u Mahali — a na sprat nije bilo više od dve ili tri kuće sa ispustima — turskim erkerima i doksatima. Jevrejska škola u Solunskoj ulici bila je takođe na sprat, ali ona je morala biti sagrađena pre bombardovanja Beograda (1862), sudeći po jednoj neeksplodiranoj turskoj granati koja je kao uspomena na taj događaj bila vidno smeštena na krovu.

Prostrana dvorišta obrasla u travu imala su stare šan-dudove, od čijeg se ploda kuvalo vrlo ukusno slatko, zatim zōvu i bagrem, jorgovan i jasmin. A ponegde, kao u otmenoj kući Davičovih, iza stare sinagoge, bilo je osmanluka sa vinovom lozom. U avlijama bi žene, sedeći na travi ili na tronošcima, ispijale šoljice kafe egle-nišući o mahalskim novostima. Tu se leti u *gurnama* (male pečke oblepljene blatom) spremao ručak, a u jesen se u velikim kalaisa-nim tavama na sadžacima kuvao pekmez od šljiva; ostavljala u buretu turšija od paprika, krastavaca i zelenih paradajza sa ce-lerom. A tiju Rafael bi ujesen iz okolnih sela donosio domaćicama u čabricama srpski sir, čije spravljanje je on nadziravao zbog ri-tualnih propisa. Sve su to bili važni prehranbeni artikli neop-hodni za zimnicu u svakom urednom domaćinstvu. To je bila do-puna ili čak i jedina hrana za doručak i večeru. U mnogim kuhi-njama odžaci su bili starinski, otvoreni, nezaštićeni. Kiša je kroz njih šibala, a sneg upadao. U boljim kućama tu bi se u zaklonu sušili u dimu bataci kljukanih gusaka. Bavljenje u tim prostori-jama zimi bilo je za domaće prava muka zbog ledenog vetra koji je kroz odžak ubacivao pahuljice snega, vraćajući dim kojeg je bila kuhinja puna, dok je pod, popločan ciglama, bio vlažan od barica.

Pod takvim uslovima sanitarne prilike nisu bile na željenoj visini. Pa ipak, sve u svemu, taj veseli narod, i pored vlažnih i ne higijenskih stanova, nije bolovao od nekih težih oboljenja. Tu-berkuloza, tako obična drugde u to vreme, bila je u Mahali za-čudo retka. Sve dok nije pronađen lek protiv difterije, deca su teško bolovala od „gušobolje”. Posle poplava mnogi su se razbo-ljevali od malarije sa recidivama. Stariji svet i žene žalili su se na reumatične bolove. Pa ipak, i bez statističkih podataka, izvesno je da je smrtnost u Mahali bila znatno manja nego u drugim kra-jevima grada. To se ima zahvaliti, osim umerenosti, još i dobro uređenoj lekarskoj službi *Bikur holim*,* društava, pod upravom tadašnje Jevrejske opštine, koje je besplatno lečilo taj siromašni svet i davalo lekove. Društvo je imalo dobre i savesne lekare, koji su ostali u lepoj uspomeni beogradskih Sefarada. Među prvim je-vrejskim lekarima toga doba treba pomenuti dr Samuila Popsa, zatim starog dr Bernarda Brila. Sa zlatnim naočarima, krupan, po-malo trapava hoda, dr Bril donosio je tako reći svojom pojavom zdravlje u bolesnikovu kuću. Dobra srca i čovekoljubiv, on bi če-sto tutnuo pod jastuk siromašnom pacijentu novac za hranu. Za-tim, dr Simon Farhi ozbiljna držanja, pa dr Avram Farkić, koji bi svojim dosetkama hrabrio i raspoložio svoje bolesnike. I docnije mnogi drugi, mlađi lekari.

Ali osim stručnih lekara, i mnoge starije žene bavile su se lečenjem lekovitim travama pa i bajanjem i praznovericama. Te

* *Bikur holim* (hebr.) = poseta bolesnika.

su babe verovala i pričale drugima priče o *sidim* (duhovima) i o *brušas* (vešticama) koje porodiljama krađu i zamenjuju novorođenčad. One su gasile živo ugljevlje i istopljenc olovo iznad pokrivena bolesnikove glave i iz oblika ohlađenog metala pogadale „uzrok“ bolesti. Teški bolesnici oblačili bi u zoru košulje ostavljene prekonoc napolju na rosi. A najstroži bapski lek bio je „davanje jajeta“ (*guevo*) koji se na tajanstveni način davao teškom bolesniku koga su čuvali *ruhesim* (noćni čuvari društva za ritualnu sahranu „*Hevra kadiša*“).^{*} Poznavajući sva ta čaranja i bajanja, dr Brill, u teškim slučajevima, kada bi ga upitali za stanje zdravlja bolesnikovog, odgovorio bi, pola ozbiljno, pola ironično: Dajte mu *el guviziko* (malo jaje). Što bi značilo da su iscrpena sva lekarska sredstva.

II

U Mahali svet je u ranije vreme između sebe govorio jezikom špansko-sefardskim. To je onaj idiom donet iz Španije posle izgnanstva (1492), ali izmešan mnogim turskim, srpskim i hebrejskim rečima. Na tom jeziku ostale su sačuvane vrlo sočne poslovice i izreke^{**} i poneke romanse. Taj jezik, ali mnogo čistiji i književniji, ostao je sačuvan u molitvenicima, a upotrebljavan je i u novinama koje su u drugoj polovini XIX veka izdavane u Beču, Solunu i Sarajevu. U Beogradu, devedesetih godina istoga stoleća izlazio je list „*El amigo del pueblo*“, čiji je urednik bio tadašnji beogradski rabin dr Simon Bernfeld. I ove novine kao i one u pomenutim varošima štampane su jevrejskim slovima tipa „raši“.

U Beogradu moga vremena bila je dobro uređena štamparija Samuila Horovica, koja je imala i jevrejska slova. U njoj su štampane neke knjige i molitvenici. Dr Bernfeld izdao je tu na španskom jeziku „*Istoriju Jevreja*“, a po njegovom odlasku iz Beograda popularni *haham* Bohore (Jakov behar Altarac) produžio je izdavanje „*Istorije Jevreja*“ u tri knjige na špansko-sefardskom jeziku i jednog molitvenika (*Tefilat Jaakov*).^{***} Poznavali smo skromnog *hahama* Bohora, čoveka velike erudicije u Tori, Talmudu i istoriji Jevreja, čoveka koga su nemaština i domaće nevolje do kraja života gonile, ali koji je u svojim besedama kao i u životu zračio svojim nezlobnim humorom, kao pravi filozof.

III

Svakodnevni život našeg čoveka u Mahali odvijao se u krugu porodice, u staranju da se odgaji porod i u čuvanju nasleđenih tra-

* *Hevra kadiša* (hebr.) = sveti skup.

** Haim S. Davičo objavio je u Vladanovoj „*Otađzbini*“ veliki broj ovih poslovice u srpskom prevodu.

*** Vidi: Šlang, *Jevreji u Beogradu*, str. 102.

dicija i vršenju verskih propisa. U tome se sastojala sadržina i smisao života prosečnog čoveka toga vremena. Ipak ne bi odgovaralo istini ako bi se tvrdilo da su oni ogrezli u neku zatucanost i mističizam. Posećivanje hrama i ispunjavanje običaja bilo je tako reći zanimanje u slobodnim časovima ljudi nezauzetih drugim, neophodnim poslom. I mogućnost da se nadu sa drugovima i prijateljima. A priređivane su još i *tajfe*, vesela posela prilikom porodičnih svečanosti i praznika (svadbe, venčanja, *Bar-micva*, *Purim*). Tu bi se pričale narodne priče o Nasradin-hodži i Džuhi (vrsta Budalina Tale), a žene bi pevale stare romanse, sačuvane iz Španije.

Ako sinagoge radnim danom nisu bile pune, to se ne bi moglo reći za petak uveče (pa i subotu), kad se dočekivao *šabat*. Tada je svaki ko nije bio sprečen dolazio u hram. Posle hrama kod kuće domaćin bi pri svetlosti dveju sveća čitao pre obeda *kiduš*-molitvu*. Najlepši stoni pokrivač pokrivač bi sveže lepinje od finog brašna, premazane žumancetom. Rano u petak ljudi bi išli na pijak da se snabdu hranom, naročito *kašer* mesom, jer se za *šabat* svaki trudio da sve bude bolje i lepše opremljeno nego drugog dana. Za *šabat* se uveče obavezno iznosio na sto *pastel* (pita s mesom i iseckanim peršunom) i *fižon* (pasulj sa goveđim mesom). Kao deser: leti voće, zimi *hošav* (kuvane suve šljive). Vino, sem za *kiduš*, nije se pilo. Već u petak mesile bi se vruće pogačice sa sirom i kajmakom i *burekitas*, i to bi se serviralo podgrejano za subotnji doručak zajedno sa kuvanim jajima, vrlo ukusnim (kuvana su po dvatri dana sa ljuskama od crnog luka, sa dodatkom soli, bibera i ulja), uz čašicu šljivovice. Vrlo umereni u piću, naši ljudi zadirkivali su bosanske Sefarde što toliko vole „šljivu”. Ne pamtim da sam u Mahali ikad video pijanog Jevrejina. Jednog veseljaka, koji je voleo da popije „koju više”, drugovi su u šali prozvali „Malo-manje”, i taj nadimak ostao je prikačen i njegovoj deci. Stari ritualni propisi zabranjuju Jevrejima subotom paljenje i gašenje sveća kao i loženje peći. Tu bi dužnost vršili uz nagradu Šiptari ili muslimani. Subotom su dućani bili zatvoreni: bio je to zaista dan sedmičnog odmora po propisima Tore. Ali kad je zakonom objavljeno zatvaranje radnji nedeljom, većina Jevreja bila je primorana da i subotom drži radnje otvorene. Leti, subotom pred večer, žene bi sa decom sedele na travi na ledini Malog Kalemegdana, na dogled Dunava, i tu bi užinale. A nedeljom pravljeni su izleti u Topčider i na izvor „Hladne vode”, blizu Višnjice.

Pomenusmo *tajfe*. Za moga vremena bila je čuvena *tija* Džamila di Sid kao pevačica romansa uz *pandero* (dahire). Ona je bila neophodan „rekvizit” za *banjo di novjas* (kupanje mlade). Jednog dana pre svadbe čitava povorka žena i devojaka — rođake devojčine i mladoženjine — vodile bi mladu na kupanje u amam tiju-

* Kiduš (hebr.) = molitva osvećenja subote peharom vina.

Zunane, uz pesmu i dahire tija Džamile. Taj običaj imao je i praktične svrhe, da se pre svadbe otkriju mogući fizički nedostaci mladini. I mladoženju bi vodili drugovi obeju porodica na kupanje, ali sa mnogo manje ceremonija.

IV

Porodični život bio je u to doba strogo moralan, mnogobrojnost dece bio je za to dokaz. Neverstvo u braku bilo je retko. Brakovi su zaključivani obično uz posredovanje profesionalnih *kazaminteras* (provodađike, u šali nazivane *kazamintiras*, *mintiras* = laži). Bilo je i onda, razume se, ašikovanja mladog sveta, ali sa puno obzira, i ona bi se obično završavala venčanjem. Bilo je ipak, ali retko, ojađenih i napuštenih devojaka. Ali bi se tu umešala odrasla braća i rođaci devojčini, pa bi vršili moralni i fizički pritisak na momka. Ako je bio u pitanju miraz koji siromašni roditelji nisu mogli dati, tada bi se vršile *kožetas* (skupljanje priloga). Te bi se dužnosti primale ugledne i energične žene. One bi toga radi zašle po radnjama i kućama onih „gore”, ali uvek čuvajući diskreciju u pogledu imena devojke za koju se novac traži. Pitanje miraza za udavače u siromašnim porodicama nije bilo lako rešiti, makoliko da je miraz za današnje pojmove bio neznatan (10-30 dukata). U takvim slučajevima priskakalo je u pomoć „Žensko društvo” sa svojim *kožetas*. Svaki ko je mogao rado je prilagao. Udomiti sirotu devojku smatralo se za bogougodno delo, *zahut*. — Oko isplate miraza, čak i u imućnijim kućama, bilo je često okapanja. Provodađike, da bi svršile svoj „posao”, obećavale bi više nego što su roditelji mogli dati. Otuda potiče sefardski izraz: „Dobio miraz u ogledalu”, što znači da je mladoženji isplaćena samo polovina ugovorene sume (druga polovina je bila „u ogledalu”).

Pre svadbe u kući vereničinih roditelja izlagani su javno darovi i devojačka sprema koje mlada donosi mužu. Tom prilikom izvršio bi se *prisiado* (procena izloženih darova) čiji se iznos unosio u bračni ugovor zajedno sa sumom miraza. I još se dodavao jedan paušal koji je mladoženja dobrovoljno priznavao zbog toga što je mlada *virgo intacta**. Bračni ugovor *Ketuba*, u kome je bila naznačena ova ukupna suma, čitao se u sinagogi na dan venčanja pred svima. Ova institucija bila je važna zbog eventualnog razvoda braka, jer je muž bio dužan da razvedenoj ženi vrati ceo miraz.

Ako bi se sudilo po odredbama Mojsijeva zakona (V knjiga 24, 1) muž ima daleko većeg prava od žene u pogledu razvoda (*get*). U praksi pak nije bilo tako. Rabini, Talmud i tradicija ublažili su u znatnoj meri strogost tih odredaba i davale su daleko veće ga-

* Mlada koja nije kao takva ulazila u brak gubila bi privilegiju da bude venčana u sinagogi. Venčanje bi se tada obavljalo kod kuće, a to je za mladu bila velika sramota.

Žene koje su se preudavale venčavane su takođe kod kuće.

rantije ženi protivu zloupotreba i samovolje nesavesnog muža. O svemu tome sudio je Duhovni sud (*Bet din*). — U Mahali razvodi brakova bili su prilično retki.

Sve do prvog svetskog rata brakovi između Jevreja i ne-Jevreja bili su prava retkost. Devojka koja bi „uskočila” za nekog Srbina, smatrala bi se za izroda i kuknjavi roditelja za „pobeguljom” pridružila bi se cela Mahala: pokršćavanje je smatrano za pravu narodnu nesreću. Prelaz muškarca u hrišćansku veru bio je još redi. Ali najteži udarac za Mahalu bio je kad se sin samoga rabina Bidjeranija pokrstio. Cela Mahala bila je van sebe od zaprepasćenja. Bilo je predloga da se u znak opšte žalosti provede ceo jedan dan u postu kao na *Jom Kipur*. U Mahali stanovao je jedan pokršteni Jevrejin Jovan koji se oženio Srpkinjom. Ali on je u duši ostao Jevrejin. O velikim praznicima on se uvek vrzmao oko sinagoge da bi slušao pojanje molitava, ne smejući da uđe u hram. A ne bi ga ni pustili!

V

Za *Bar Micva* (sinagogalno punoletstvo) dečka koji je napunio 13. godinu, bio je veliki prijem u roditeljskom domu. Na jutarnjoj službi jedne subote slavljenika, obučenog svečano, sveštenik bi ceremonijalno prozvao na oltar. Dužnost mu je bila da pročita jedan odeljak Tore koja se čita te subote. To je u stvari prvo javno istupanje dečka koji je na taj način osposobljen za *minjan* (desetorica potrebnih da se služba može održati u hramu). Mati i rodake sa galerije sinagoge posipale bi ga bonbonama dok se peo uz oltar i kad se vraćao otud. On je mesecima vežbao kod sveštenika taj pasus Tore da bi mogao bez greške da ga pročita. Na primanju kod kuće, on bi imao još napamet da kazuje *daruš* (prediku) koju bi mu spremio učitelj ili sveštenik. Roditelji i rođaci darivali bi slavljenika poklonima u novcu, knjigama i stvarima. Ta svečanost ostavljala bi nezaboravan utisak na dečakovu dušu.

Pesah (Pasha) koja pada u proleće, stvarala je svakoj domaćici dužnost da izvrši *kal hamira* (veliko čišćenje) cele kuće. U celom domu ne sme ostati ni najmanje mrvice običnog kvasnog hleba, jer se za vreme osam dana, koliko traje Pasha, jede samo beskvasni hleb (u pomen izlaska iz Misira, kada su Jevreji pošli noseći testo bez kvasca). U pekari koju je držao jedan Makedonac, mesile su taj beskvasni hleb, *bojus* — pogače — Jevrejke pod strogim nadzorom opštinskog službenika. Dućan, unutrašnjost peći, amurluk i naćve bili su brižljivo očišćene novim metlama. Tek kad se završi podela pashalnog hleba i *nacá*, pekar je mogao peći običan hleb. Domaćica je spremala još i pashalne sudove. Koja ih nije imala zasebne, morala bi svoje obične, svakodnevnne, popariti ključalom vodom da bi se mogli upotrebljavati za vreme Pesaha.

Prve dve večeri proslavljane su po drevnom ritualu pashalne *Hagade*, koju je domaćin sa odraslim sinovima imao da pročita od korica do korica. I to uz razne obrede koji evociraju teško misirsko ropstvo. Za vreme obreda, najmlađe dete nosi obešeno o rame zavežljaj sa pashalnim hlebom. Na trpezu stavlja se jedan prazan tanjir sa priborom za nevidljivog gosta — proroka Iliju, a vrata se po tradiciji drže širom otvorena... Pasulj i krompir, ranijih godina, nije se jeo zbog toga što ta jela nabubre od nekog tobožnjeg kvasca! Vino za Pashu mora biti naročito spremno. Najzanimljivije je da Tora propisuje da Pasha traje sedam dana i tog se pravila drže u Palestini, dok se u dijaspori po vekovnom običaju Pasha praznuje jedan dan više!

Zimski praznici *Hanuka* i *Purim* slave se kao uspomena na dva događaja iz jevrejske prošlosti, od kojih je prvi autentično istorijski, dok za drugi nedostaje pouzdana podloga u povesci jevrejskog naroda. Hanuka je praznik otpora i pobeđe junačkih Makabejaca nad grčko-sirijskim tiraninom Antiohom Epifanom, koji je pod smrtnom kaznom zabranio vršenje propisa Mojsijeva učenja. Svaka kuća u Mahali imala je menoru sa osam žižaka koje je domaćin sa ukućanima palio svakog dana po jedan više. To odgovara tradiciji po kojoj su Makabejci izvršili osvećenje hrama kada su zauzeli Jerusalim. Zbog ratnih događaja nije bilo dovoljno ulja da bi se hram osvetlio. Nađeno je samo u jednom krčagu nešto ulja, jedva za jedno veče. Ali se desilo „čudo“, to ulje bilo je dovoljno za svih osam dana Hanuke!

Za Hanuku mesile su domaćice naročite kolače: *halva di masa* (od brašna, ulja i šećera), *rokakes* (medeni kolači), *mezunot* (od brašna, jaja i šećera). Za ovaj praznik odevala bi se siromašna školska deca.

Purim se od pamtiveka proslavljao veselo i bučno, ne samo kod kuće, već i na ulici, tako da je davao utisak opšteg narodnog veselja. Mladarija bi se uveče oblačila u kostime sa maskama. Još pre praznika spremali bi se da prikažu neku epizodu iz jevrejske istorije (na primer onu o Esteri) ili iz srpske istorije. Uveče je u Mahali vrvelo kao u košnici. Srbi iz drugih delova varoši slegli bi se u Mahalu da vide maske. Po pojedinim kućama bili su postavljeni puni stolovi, a vrata su bila otvorena za goste koji su zajedno sa maskama ulazili i izlazili do duboko u noć. U hramu se čitala „Knjiga o Esteri“. Deca, koja su u hramu imala odvojena sedišta pod nadzorom parnasa, mogla su pri pomenu *Hamana** i njegovih sinova da lupanjem nogu o pod dadu izraza svom negodovanju. Sutradan glavna ulica u Mahali služila je za gromoglasni i bučni vašar. Na postavljenim stolovima prodavalo se voće, šećerlema,

* Haman — doglavnik persijskog kralja Ahašveroša iz „Knjige o Esteri“.

halva i dečje igračke. Žene su spremale specijalne purimske poslastice i kolače (baklava, *roskas di alhašuv, juzlime*)*.

Dečji praznik voća (*Frutas, Hamiša asar betevet*) bio je velika radost za decu, jer su se punile kese voćem i delile deci i rođacima. Verenik je slao verenici naročito izabrano, fino voće i bonbone. „Žensko društvo” delilo je kese sa voćem siromašnoj deci.

Tiša-be-av (9. dan meseca ava) bio je dan nacionalne žalosti. To je dan kada je vavilonski kralj Nebukadnecar srušio Solomov hram (586. pre n. e.). Istog datuma, 70. god. n. e., spalio je rimski vojskovođa Titus drugi hram u Jerusalimu. Ta dvoguba nacionalna katastrofa proslavljena je u Mahali po drevnom ritualu. Na navečerje toga dana ulazili su vernici u potpuno zamračenu staru sinagogu gde su na podu pred svetilištem gorele dve sveće. Sveštenici sede na zemlji pored sveća kao što se sedi u kući u kojoj leži mrtvac. Uzbudanim glasom čita se „*Eha*” („Pláč Jeremijin”), posle čega haham Adanja svečano, potresnim glasom objavljuje na španskom: „Danas je hiljada i (toliko) stotina godina kako je neprijatelj izraelskog naroda uništio našu svetinju”. Lelujava svetlost dogorelih sveća projecira izdužene, fantastične senke prisutnih na plafon staroga hrama. Ova jeziva slika, dostojna da je neki Rembrandt stavi na platno u svetlo-mračnom koloritu, — evocirala bi svu tragediju jednoga naroda koja traje više od dve hiljade godina. — Na ove reči uputili bi se svi u potpunom mraku, pobožno čuteći ka izlazu. Sutradan stariji svet držao je strogi post. Išlo se na groblje radi pomena pokojnicima...

Dva najveća praznika kod Jevreja su Nova godina (*Roš hašana*) i Praznik opraštaja (*Jom Kipur*). Čak i onaj Jevrej čija noga preko godine nije prekoračila prag sinagoge dolazio bi o tim praznicima u hram, već i radi toga da se nađe i pozdravi sa prijateljima. Čitav mesec dana ranije skupljali bi se pobožni Jevreji još pre svađuća na *Selihot*** (opraštanje) u *Tikun hacotu*. Još u potpunom mraku pre toga *samas* (crkvenjak) išao je po Mahali i lupajući štapom na kapije kuća budio narod na službu. Bio je simpatičan običaj, očuvan još danas, da se o Novoj godini u hramu mire zavađeni pružajući jedan drugom ruku. A svi ostali čestitaju jedan drugom praznik rukovanjem i ljubljnjem.

Jom Kipur je dan kada pobožni Jevreji sa strahopoštovanjem očekuju kao da ima da padne presuda za dela i postupke učinjene u toku protekle godine. Oni kao da polažu o tome računa pred Bogom i pred svojom savešću, tražeći opraštaja za svoje grehove. Posti se celoga dana bez jela i pića, post koji počinje još od navečerja ovog najvećeg praznika. U to doba bio je običaj da svaki donese i zapali voštanu sveću u hramu. Sveće su stvarale zagušljivu atmosferu, pa je docnije to ukinuto. Posle pokajničke molitve *Kol*

* *Roskas di alhašuv, juzlime* (špansko-sefard.) = specijalne purimske poslastice od brašna, oraha i meda.

O slavljenju Purima u jevrejskoj Mahali mi smo objavili opširan napis u „Jevrejskom almanahu” za godinu 1954.

** *Selihot* (hebr.) = opraštanja.

*Nidre** kada se sve Tore obnose oko stolova vernika, vršio bi se pomen pokojnicima, počev od rabina i sveštenika umrlih pre više vekova. Post su držali čak i dečaci koji su prošli Bar-Micvu. Ceo dan ostaje se u hramu, a kad se pojave prve zvezde i čuje gromki zvuk šofara (roga) praznik i post su završeni.

VI

Devedesetih godina prošloga veka, kada u Beogradu nije bilo ni 60.000 stanovnika, mlađi svet pojedinih delova grada (Dorćol, Palilula, Vračar, Savamala) bili su tako neprijateljski zagriženi, da su vođene čitave epske bitke kamenicama. Svaki kraj imao je svoje čuvene vođe, poznate siledžije. To je bio slučaj u mnogim varošima u unutrašnjosti Srbije. A da se to moglo dešavati i u Beogradu, pokazuje da i Beograd nije bio ništa drugo do jedna velika palanka. Od tih „desanta” nije bila pošteđena ni Mahala. „Neprijatelj” bi se obično spuštao preko ledina Malog Kalemegdana, i posle napada mnogi prozori bili bi polupani, a glave okrvavljene. U Mahali borbu bi prihvatao neustrašivi, rano preminuli, Juda Davičo. Zaklanjajući glavu jednom rukom i držeći kamenice u drugoj, on bi sa drugovima jurišao u protivnapad. Bitke su se vodile sa promenljivim ishodom. Juda bi se ponekad vraćao kući obliven krvlju.

Nije to bila neka mržnja prema Jevrejima. Odnosi između omladine srpske i jevrejske postajali su utoliko prisniji ukoliko je priticaj Jevreja u srpske škole s vremenom bivao jači. Ali tako nije bilo uvek u prošlosti. Knez Miloš je imao nesumnjivo simpatije za svoje „staroverce”, kako je on zvao Jevreje. Verovatno i zbog svojih prijateljskih i poslovnih veza sa Hajimom ben Davidom, koga je on nazvao „Davičo” i koji mu je jednom život spasao. Ali pod knezom Aleksandrom i knezom Mihailom izdata je naredba kojom se zabranjuje Jevrejima stanovanje u unutrašnjosti i sticanje nepokretnih imanja. Ta je naredba povučena za vreme druge vlade kneza Miloša, ali posle njegove smrti oduzeta su Jevrejima pomenuta prava. To je trajalo do Berlinskog kongresa (1878), kada je svima balkanskim Jevrejima u načelu priznata ravnopravnost. Tek ustavom od 1888. god. data su srpskim Jevrejima sva građanska prava kao i drugim srpskim državljanima. Taj radosni događaj svečano je proslavljen u Mahali. Jedna deputacija predvođena predsednikom Opštine Jakovom M. Alkalajem bila je primljena kod kralja Milana, da mu se zahvali, i podnela mu je tom prilikom na dar srebrnu *megilu* („Knjigu o Esteri”).

VII

U Beogradu je postojala i Opština eškenaskih Jevreja, mada je njihov broj bio mnogo manji. Između sefardskih i eškenaskih Jevreja ne samo da nije bilo prisnog kontakta, već je postojala pod-

* Kol Nidre (aram.) = sva zavetovanja.

vojenost koja se najbolje ogledala u zasebnim grobljima — slučaj koji se teško može još negde naći. Ukoliko je bilo među njima opštenja, to je bilo na poslovno-trgovačkom planu. Medusobne socijalne i kulturne veze nisu skoro ni postojale. Brakovi između Sefarada i Eškenaza bili su prava retkost. Ali ta se situacija bitno izmenila pred ratove 1912-1914. godine. U novoosnovanu „Ložu Bene Berit“ ušli su ugledni građani obeju opština. Sa širenjem cionističkog pokreta posle Balfurove deklaracije, pokret koji je obuhvatio Jevreje oba obreda, međusobni brakovi postali su mnogo češći, da bi se time potvrdilo da i jedni i drugi pripadaju istom narodu.

I Sefardi i Eškenazi imali su *šohetim* (ritualni koljiči) koji su klali stoku i živinu po propisima Tore (kašer). Zatim, svaka opština imala je svoga *moela*, profesionalnog stručnjaka za obrezivanje muške dece. Posle prvog svetskog rata tu dužnost vršio je lekar-hirurg u prisustvu sveštenika.

VIII

Ako je privatni život mahalskih stanovnika nosio sve karakteristike povučenosti i skromnosti, društveni život Sefarada nije bio manje živ i intenzivan. Osim društava sa versko-ritualnim sadržajem („Hevra Kadiša“ — za ritualnu sahranu; *Oneg šabat* i *Gemilut hasadim** — za čuvanje subote; *Tikun hacot* — vrsta ješive) bilo je organizacija sa dobrotvornim, kulturnim i književnim ciljevima. I još društava za štednju i pozajmice, u koja treba računati i dve banke (Beogradska Trgovačka Štedionica i Banka Merkur, a posle prvog svetskog rata Generalna Banka i Banka Metropol).

Društvo „Potpora“ pomagalo je prvo siromašne studente, a posle i učenike na zanatima. Klub „Zajednica“, sa prosvetnim ciljevima, izdavalo je čak i svoj list na srpskom jeziku. „Srpsko Jevrejska književna zajednica“, osnovana oko 1894. god., okupila je izvestan broj jevrejskih i srpskih intelektualaca (Benko Davičo, Jovan Mandil, Rafailo Finc, Avram Lević, Pera Taletov, prof. Gligorije Hadži-Tašković i drugi). Društvo je imalo svoju biblioteku i čitaonicu i održavalo i neka predavanja. Ali od svih kulturnih društava najveći značaj i uticaj je imalo *Srpsko-jevrejsko pevačko društvo*, širenjem jevrejske svetovne i sinagogalne, kao i srpske i jugoslovenske pesme. Radom svojih spremnih horovođa (Pokorni, Josif Marinković, Brezovšek, Malata, Maržinec, i naročito N. V. Štirski) stvoren je vrlo disciplinovan mešoviti hor koji je podigao renome ovog prevačkog društva tako da se ono ubrajalo u prva te vrste u Beogradu. Ono je prenelo srpsku pesmu i u druge krajeve (Sarajevo, Vojvodina), i ta su gostovanja bila u patriotskim inten-

* *Gemilut hasadim* (hebr.) = ukazivanje usluga.

cijama tadašnjih službenih krugova. Osim svojih koncerata i zabava ono je, mnogo pre „Opere” Žarka Savića i Narodnog pozorišta, izvelo prvi put u Beogradu pod dirigentskom palicom zaslužnog Štirkog Smetaninu operu „Prodana nevesta”.

IX

Osim održavanja službe u hramovima, zadatak svih opštinskih uprava bila je briga oko nastave u jevrejskim školama, koje su radile u časovima kada državne škole nisu imale predavanja. U početku nastavnici su, kao i mnogi sveštenici, bili samouci-volonteri bez pedagoške spreme. Docnije, naročito posle prvog svetskog rata, primani su stručnjaci i sa fakultetskom spremom — teolozi, historičari, itd. Nastava je obuhvatila čitanje molitvenika, Bibliju i biblijsku istoriju, istoriju jevrejskog naroda i moderan jevrejski jezik (ivrit). Predavanja su držana u jevrejskoj školi u Mahali, a zatim u novom Jevrejskom domu. Devedesetih godina prošloga veka, rabin Bidjerano otvorio je Seminar (viša teološka škola), koji su posećivali naročito odabrani i spremni mladići. Bilo ih je oko desetorice, od kojih je samo jedan (Jakov Katalan) ostao u struci kao sveštenik. Nastava u jevrejskim školama bila je obavezna, jer su državne škole tražile za srpsku decu polaganje ispita iz hrišćanske nauke, a od jevrejske ocenu iz Biblije. Posle prvog svetskog rata, priticanjem Jevreja iz cele zemlje, u jevrejskim školama u Beogradu broj đaka dostizao je cifru od 500.

X

Sve do prevrata 1903. god. život Sefarada u Beogradu tekao je jednoliko i mirno kao Dunav u večernjim časovima. Prevrat 1903. god. i dolazak kralja Petra I bio je prekretnica u dotadašnjem učmalom privrednom i reakcionarnom političkom životu Srbije. Otvorene su perspektive za snažan privredni razvoj zemlje, državne finansije se sređuju, zajmovima dobijenim iz Francuske podižu se nove pruge, trgovina i industrija kreću napred. Napredak u svakom pogledu odrazio se i na opšte prilike Jevreja, od kojih je veliki broj delovao kao trgovac, privrednik i posrednik.

Posle uvođenja novog demokratskog režima i beogradski Jevreji — naročito Sefardi — pokazuju jače interesovanje za politička strujanja. Za vreme stare vladavine beogradski Jevreji imali su ponekad svoje narodne poslanike, ali to su bili ukazom postavljeni, t.zv. „vladini poslanici” (Avram Ozerović, David Buli). Posle 1903. na slobodnim izborima Beograd je, prvi put u parlamentarnoj istoriji Srbije, izabrao jednog Jevrejina, Benciona Bulija, za narodnog poslanika.

Godine su prolazile i nove generacije intelektualaca Sefarada sa stručnom i akademskom spremom počele su pristizati. Ranije su se oni sa višim kvalifikacijama jedva mogli izbrojati na prste jedne ruke (David A. Koen, advokat i pisac „Beseda”, ubijen od Bugara 1915. u Nišu; Haim S. Davičo, književnik, pisac „Sa Jalije”; dr David M. Alkalaj advokat, Jovan Mandil novinar, Rafailo Finc advokat i dr.), sada je stručne škole i fakultete završio veći broj jevrejskih studenata. Puni poleta i energije, oni su ulazili u javni život i zauzimali pozicije u jevrejskim ustanovama. Ali Jevrejsku

Uprava jevrejske verske opštine (1887—96.) na čelu s Jakvom M. Alkalajem (u sredini)

opštinu držali su i dalje oni „gore” čvrsto u svojim rukama (predsednik Haim Azriel, potpredsednik dr David Alkalaj). Neslaganje između starih konzervativaca koji su držali vlast i mladog naraštaja bila je prirodna posledica smene generacija, i ono se pretvorilo u borbu, oštru i beskompromisnu za tadašnju Opštinu i protiv nje, i to: na zborovima građana, u štampi, brošurama, pa i pred sudom. Neposredni povod raspaljivanju strasti bilo je pitanje zidanja sinagoge *Bet Jizrael* u Cara Uroša ulici (u drugom svetskom ratu Nemci su je bacili u vazduh). Narod je opoziciju nazvao „Mlado-Turcima”, a pristalice opštinske uprave „Staro-Turcima”. „Mlado-Turci” su oštro zamerali familijarnost u trošenju opštinskog novca oko zidanja nove sinagoge, poverene rođenom sinu predsednikovom,

Davidu-Viktoru Azrielu. Ceo sefardski svet bio se uskomešao i borba je trajala čitavu godinu, da bi se završila potpunom pobedom „Mlado-Turaka“ koji su na prvim opštinskim izborima dobili Opštinu.

Pod novim okolnostima stvoreni su uslovi za intenzivnije i prisnije odnose Sefarada sa srpskom sredinom. Mlađi naraštaj govori već pravilnim i čistim srpskim jezikom, španski idiom se potiskuje i njime se služe samo stariji po kućama. Međutim, integracija te male jevrejske skupine nije se ipak vršila ni brzo ni potpuno. Ranijih godina glavna smetnja bio je zaseban jezik Sefarada i njihov odvojen život. Kad su neki naši intelektualci (David A. Koen, na pr.) pokušali da to uklapanje Sefarada u srpsku sredinu izvrše asimilacionom formulom: „Srbi Mojsijeve vere“, po primeru zapadnoevropskih Jevreja, to je kod nekih Srba primljeno sa simpatijom, ali kod mnogih nije; infiltracija tuđeg elementa nije bila za njih poželjna. (Uzged: Sefaradi nisu posrbljavali svoja imena, poneki su samo dodavali svome prezimenu „ić“, što je izazivalo ironične primedbe.) Uostalom, poznat je zakon iz sociologije Jevreja, da tendencija Jevreja za potpunom asimilacijom izaziva otpor i negodovanje okoline. Primera za to imamo u mnogim zemljama i u raznim istorijskim epohama.

Pa ipak, kulturna i privredna integracija srpskih Jevreja uopšte, a Sefarada napose, vršila se stvarno, na drugi način i bez promene imena i pokrštavanja. Za vreme bosanske krize (1908) i sva tri rata (1912-1918), Sefardi kao i Eškenazi davali su primere patriotizma i savesnosti u službi, što je naišlo na priznanje službenih krugova i civilnih i vojnih. U oba balkanska rata kao i u prvom svetskom ratu, Jevreji su svojim grobovima posejali bojišta po Makedoniji i Bugarskoj (Jedrene). Za vreme austro-ugarske okupacije Beograda (1915-1918) patriotizam izgladnelih beogradskih Jevreja dovodio je do besa ljude iz Guvernmana: oni su uzalud tražili saradnike među Jevrejima. Ali su baš zbog toga uzimali nesrazmerno veliki broj jevrejskih talaca.

Stvaranjem države Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršena su velika pomeranja u odnosima između pojedinih slojeva. I to kako u široj srpskoj sredini, tako i među beogradskim Jevrejima, posebno Sefardima. U vremenu inflacije i prestanka predratnih trgovačkih veza sa bivšom Austro-Ugarskom i Nemačkom, mnoge predratne firme nisu se snašle. Naprotiv, mlađi element iz Mahale, došavši iz Soluna i Zapadne Evrope, uspeo je da izbije na površinu. Tako je izvršena izvesna nivelacija životnog standarda između onih „gore“ i onih „dole“ u korist ovih drugih. Sefardi iz porušene Mahale sele se na Zerek, u čaršiju i Batal-džamiju. Doseljavaju se u Beograd još mnogi Sefardi iz Bosne, Hercegovine, Makedonije. Samim tim jevrejska Mahala prestaje da bude centar sefardskog života. Mnogi partijarhalni običaji napuštaju se ili se modifikuju na savremeniji, moderan način. Purimska svečanost, na primer, ne održava se više u Mahali. Ona je zamenjena maskiranim balovima

ženskog i pevačkog društva. *Macot* za Pesah ne prave se više kao pre, one se sada donose iz drugih mesta, fabrički spremljene. Nova sinagoga postaje centar verskog života; od dveju sinagoga u Mahali jedna je ratom porušena. Kupanje mlade ne praktikuje se više: tiju-Zunanin amam takođe je srušen. Služba se u novom hramu modernizuje: učestvuje pevačko društvo sa svojim mešovitim horom u pratnji harmonijuma. A u novo sazidanom Jevrejskom domu (ul. 7. jula 71. i 71a) smeštene su, osim kancelarija Sefardske opštine, i sve njene institucije (škola, dobrotvorne i kulturne organizacije, zatim Loža Bene Berit i Cionistička organizacija). U njoj nalazi svoje specijalne prostorije i tek osnovana Jevrejska čitaonica sa svojom bogatom bibliotekom. Ona je sve do drugog svetskog rata priređivala vrlo zapažena predavanja. Predavači su bili ugledni profesori univerziteta i javni radnici Srbi i Jevreji.*

I mada su u Mahali dve organizacije: „Žensko društvo” i „Oneg Šabat” podigli svoje ugledne domove (ovo poslednje i dom za starce i starice), jevrejska Mahala izgubila je nekadašnji značaj. Ona je preseljenjem velike veličine Sefarada prestala da bude jevrejska Mahala samim tim što u njoj Jevreji skoro više nisu ni stanovali.

* Aron Alkalaj: „Dvanaest godina Jevrejske Čitaonice” (Jevrejski almanah za god. 1955/56).